

XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA NAHÇIVAN'DA TERÖRLE MÜCADELE

Beşir MUSTAFAYEV*

ÖZET

Terör, ABD'deki 11 Eylül olaylarından sonra dünya gündemini en çok meşgul eden saldırı şekli oldu. Oysa bu makalede 1918–1920. yıllarda Kuzey Azerbaycan'ın Nahçıvan vilayetinde Ermeniler tarafından yapılan terör mezalimi üzerinde durulmuştur. Ermeni terörünün Kafkaslar ve Anadolu'da boy gösterdiği tarih 150 sene öncesine kadar uzanmaktadır. Çalışmamızda, Ermeni ve destekçilerinin bu topraklardaki faaliyetlerini ağırlıklı olarak arşiv belgelerine dayanarak ortaya koyacağız. Nahçıvan bölgesi, Ermenistan'ın Sisyan bölgesine önemli bir geçit yeri idi. Ermeniler buradan kolayca asker toplaya bilirlerdi. Nitekim öyle de olmuştur. O dönemde Nahçıvan'da iki bin Ermeni, altı bin Azerbaycan Türkü, çevre köylerde ise 33 bin Ermeni ve 65 bin Azerbaycan Türkü yaşamaktaydı. Toprak sahiplerinin çoğu Müslüman Türkler idi. Öte yandan Nahçıvan'da o dönemde Rus otoritesi tam anlamıyla kurulmamıştı. Bölgede daha çok köylüler arasında zaman-zaman çatışmalar meydana gelmekteydi. Bu çatışmalar sürdükçe Ermeniler iç ve dış güçlerin desteğini yanlarına alarak örgütlenme yoluna girmişlerdir. Hınçak ve Taşnaksütyun terör örgütünün ortaya çıkışına kadar Maveray-ı Kafkas'ta barış ve emniyet hâkim durumda idi. Bu coğrafyada Türklere uygulanan kanlı mezalimlerin izlerini bile hatırlayan yoktu.

Anahtar Sözcükler: Kuzey Azerbaycan, Nahçıvan, Terör, Mezalim, Ermeni, Taşnak

THE FIGHT AGAINST TERRORISM IN NAKHCHIVAN AT THE BEGINNING OF XX. CENTURY

SUMMARY

After the events of September 11 in the United States, terrorism caused a lot of work of worlds agenda as a attack. In this article focused on the massacre terror which is largely about Armenians and other forces in Nakhichevan Provinces of Northern Azerbaijan in 1918-1920. Appearance history of Armenians terrorism in The Caucasus and Anatolia, go back to 150 years ago. In this study we will discover the activities which happend in the land by Armenians' and their supporters' which is largely about archive documents. Nakhchivan region was the important corridor area to entrance to Sisyan district of Armenia. Armenians could racoler easily from here. Thusly it was happend such as that. At the time two thousand Armenians, six thousand Turkish Azerbaijani were living in Nakhchivan and 33 thousand Armenians and 65 thousand Turkish Azerbaijani were living in the surrounding villages. Most of the landowners were Muslim Turkish. And an anderenteils at the same time in the Nakhchivan the Russians hadn't been prepared their authority yet. In the region among the peasantry the skirmish occured more from time to time. As long as this skirmish the Armenians approached via organized by taken along the internal and the external forces. Especially untill the emergence of the terror organizations Hunchak and Dashnaksutiun, in Trans Caucasus peace and security was predominant. There weren't anyone who rememberd the some evidence of sanguinary atrocities which applied to Turks.

Key Words: North Azerbaijani, Nakhchivan, Terror, Atrocities, Armenian, Tashnak

Bölgenin Coğrafi ve Stratejik Konumu

Nahçıvan (Naxçıvan Muxtar Respublikası), Türkiye'nin doğu sınırında Kuzey Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölgedir. Yüz ölçümü 5.500 km², nüfusu yaklaşık 400.000

* Doç.Dr.Beşir Mustafayev, Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

(1 Ocak 2008 resmi verilerine göre) civarındadır. Nahçıvan, kuzeyi ve doğusu Ermenistan ile güneyi ve batısı da İran topraklarıyla çevrilmiş olup, batısında yer alan Türkiye ile 13 kilometrelik bir sınırı vardır. Bu sınır bölgesi Türkiye tarafından Dilucu olarak adlandırılmakta olup, Türkiye ile Azerbaycan'ı (Nahçıvan) birbirine bağlayan yol Dilucu'nda Aras nehri üzerine inşa edilen "Hasret köprüsünden geçmektedir. 1992'de Aras nehri üzerinde açılan bir köprü ile Türkiye'ye kara yolu ile bağlanmıştır.

Nahçıvan'ın statüsü 12 Kasım 1995'de halk oylaması ile kabul edilen Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 9. bölümünde düzenlenmiştir. Buna göre; Nahçıvan işlerinde özerk, savunma ve dış politikasında ise Azerbaycan merkezine bağımlı bir statüye sahiptir. Yasama organı 45 üyeli Âli Meclisten, yürütme organı ise Bakanlar Kurulundan oluşan Nahçıvan'da yargı görevi bağımsız mahkemelerce icra edilmektedir. Türkiye 16 Mart 1921'de Moskova'da imzalanan Türkiye-Rusya Dostluk Anlaşmasının 3. maddesinde belirtildiği üzere, Nahçıvan'ın koruyuculuk hakkını üçüncü bir devlete hiçbir zaman bırakmamak üzere Azerbaycan koruyuculuğunda özerk bir bölge olarak kalması kabul etmiştir. Bu çerçevede, Türkiye Nahçıvan'ın statüsünün devamında dolaylı olarak bir güvence unsuru haline gelmiş ve Nahçıvan'ın sınır bütünlüğünü kabul etmiştir. Türkiye'nin orta ve uzun vadeli stratejisinde çok önemli bir yere sahip olan Nahçıvan ile Azerbaycan'ın diğer bölgeleri arasında fiziki bir bağlantı bulunmamaktadır.

Tarihi Nahçıvan Hanlığı gibi, kendisine başkentlik yapan Nahçıvan şehrinin adı ile anılmaktadır. 1 Ocak 2008 resmi bilgilerine göre şehir bugün yaklaşık 70.389 kişi nüfusa sahip olup, Nahçıvan şehri ile buna bağlı 7 ilçeden (rayon) oluşmaktadır. Yine aynı dönem bilgilerine göre, Şerur: 97.929 kişi, Sederek: 13.339, Bebek: 67.726, Şahbuz: 21.783, Culfa: 39.071, Kengerli: 26.093 ve Ordubad: 43.143 kişi. Etnik yapı ise 1 Ocak 1999 resmi verilerine göre; 380.806 Azerbaycan Türkü, 2.280 Kürt, 517 Rus, 312 Anadolu Türkü, 140 Ukraynalı, 51 Tatar, 17 Ermeni, 11 Lezgi, (% 0.021) ise diğer halkların temsilcileridir. Tarihi Azerbaycan toprağı olan Zengezur'un eski Sovyetler Döneminde Ruslar tarafından Ermenilere verilmesi üzerine Azerbaycan'ın diğer bölgeleriyle karayolu bağlantısı bulunmamaktadır. Dağlık Karabağ savaşı sonrası Nahçıvan bölgesi abluka altında bırakılarak, Bakü ile sadece havayolu ulaşımı sağlanmaktadır. Son olarak geçtiğimiz yıl İran Devletiyle yapılan ikili görüşmeler sonucunda İran üzerinden Bakü'ye kara ulaşımı mümkün olabilmektedir. Bu ulaşım kanalı da günümüzde birçok zorlukları beraberinde getirmiştir. (Mustafayev 2012: 278-279).

Nahçıvan'daki Terör Olaylarının Tarihi Seyri

Ermeni terörü, günümüzde oluşan "Ortadoğu sorunu" açısından da son derece önem arz etmektedir. Ermeni terörünü ele alırken unutmamız gereken bir hususu belirtmekte yarar vardır. Şöyle ki; Batı yüzyıllar boyu mezhep savaşları içinde çalkalanırken, aynı dönemde Türkler egemen oldukları coğrafyaya barış, huzur, din ve vicdan özgürlüğü götürmüşlerdir. Türk devletleri, himayesinde bulunan insanlara başkaldırı olmadığı müddetçe dinlerinde, dillerinde ve kültürel faaliyetlerinde serbestiyet tanımışlardır. İşte o dönemlerde bile daha çok dini baskılara uğrayan Ermeniler Batı'dan Doğu'ya iltica etmiştir.

XX. yüzyıl özellikle Kuzey Azerbaycan, Batı Azerbaycan (bugünkü Ermenistan), Güney Azerbaycan (bugünkü İran) ve Doğu Anadolu toprakları Müslümanların soykırıma ve mezalime uğratıldığı dönemdir. Maalesef günümüz Avrupa ve eski Sovyet tarihçiliğinde bu mezalim ve soykırımın üzerinde hiç durulmamıştır. Sovyet tarihçiliğinde bu olaylar 70 yıldan fazla tek yönlü olarak incelenmiştir. Çünkü Sovyet rejiminin siyasi gücü ve bilim adamlarının isteğı bu yönde olmuştur. Daha doğrusu bilim rejimin emrinde olmuştur. Dolayısıyla hiç kimse bu dayatmanın dışına çıkamamıştır.

Hal böyleyken Ermeniler yıllarca daha çok siyasi arenada sistemli bir şekilde çalışarak dünya kamuoyunu kendi istedikleri gibi yönlendirmişlerdir.

Geçtiğimiz yüzyılın başlarından itibaren sömürgeci emellerle hareket eden Batılı devletler (Fransa, Almanya, İngiltere vb.), ABD ve Rusya, başta Osmanlı Devleti ve Azerbaycan olmak üzere, bütün Müslüman ülkeler aleyhindeki her hareketi desteklemiş, onların çıkarlarına yönelik her oluşumu engellemiştir. Bu emperyalist devletlerin içerisinde iki tanesi ön plana çıkar ki, bunlar Rusya ve İngiltere'dir. Birtakım hesapları ve paylaşım siyaseti veya menfaatleri çatışsa da, bu iki devleti birlikte hareket ettiren faktörlerin başında "Ermeni" unsuru gelmektedir.

Ermeni-Müslüman çatışmasının ortaya çıkması 1905'de Bakü'de bir Müslüman'ın Taşnak güçleri tarafından öldürülmesiyle başladı. Bu çatışmada önce Müslümanlardan yana tavır alan Çarlık Rus yönetimi daha sonra bu tutumunu değiştirerek Ermenilerin yanında yer aldı (Adres Kalendar Azerbaydjanskiy Respubliki 1920: 28). Böylece devrim boyunca Ermeniler bölgedeki nüfuslarının artmasını sağlayacak tek güç olarak gördükleri merkezi Rus yönetimine bağlılık gösterdi.

Bir zamanlar 54 kazadan ibaret Transkafkasya'nın yalnız beşinde çoğunluk teşkil eden Ermeniler, Rusya'nın tahrikiyle Müslümanlara meskûn yerleri insanları öldürmek suretiyle boşaltmak, Ermenistan için çoğunluğu Ermeni olan bir arazi hazırlamak fikrini hayata geçirmek istiyorlardı. Bu maksatla 1905 ihtilâlden istifade eden Ermeniler, silâha sarılarak İrevan, Nahçıvan, Karabağ, Gence, Kuba ve Bakü'de Müslümanlara zulmetmeye başladılar.

Mayıs 1905'de Nahçıvan'da Müslümanlar ve Ermeniler arasında bir huzursuzluk meydana geldi. Azerbaycan'ın Nahçıvan vilayeti, Ermenistan'ın Sisyan bölgesine önemli bir geçit yeri idi. Bölgede kısa sürede daha çok köylüler arasında çatışmalar meydana geldiği bilinmekteydi. Çünkü Türk köylerinin çoğu Ermeni köylerinin yolu üzerindeydi. Dolayısıyla Ermeniler karşı taraftan kolayca köylüleri ateşe tutmaktaydılar. İlk olarak Nahçıvan'ın Cehri ve Tumbul köyünün sakinleri Ermeniler tarafından katle getirilmiştir. Cehri halkı Valinin huzurunda: "Bizim köyün yolları her taraftan Ermenilerin elindedir. Bunun için yolların hükümetin koruması altına alınmasını istiyoruz" diyerek şikâyetlerini dile getirmişleridir. Fakat bu şikâyetler cevapsız kalmıştır (Ordubadi 1991: 21).

Nahçıvan'daki ilk olaylar Azerbaycan arşiv kaynaklarında şöyle yer almaktadır: 5 Mayıs 1905'de öğlen saat 13.00'da 3 kişi Cehri ve Şihmemmed köyüne kaçtıkları zaman ağır şekilde yaralanıyorlar (ARSPIHA, 277, 2, 16, s. 9-10). Ayrıca 7 Mayıs günü Tunbul köyünü geçtikten sonra bir Müslüman öldürdüler. 9 Mayıs'ta ise Nahçıvanlı Hacı Ali Bayramzade, Aliabad köyünden geçerken çeşme civarında geceleyin yedi kurşun yarası ile katle getirilmiştir. Bu haber şehirde büyük kargaşaya neden oldu. Her taraf talan ve yağma edildi. Yaklaşık 85 dükkân, 75 depo yakıldı (Nevvab 1993: 22). Nahçıvan, Şerur ve Ordubad şehirlerinde Ermeniler tarafından Müslüman aydınlara da saldırılar başlamıştır. Halk ülkenin aydın kesiminin de hedef alındığını görünce teşvişe düşerek itiraz seslerini Azerbaycan Hükümeti ile bitlikte Ermenistan'a bildirmiştir (ARDA, 970, 1, 65, s. 85-86).

Kafkasya Seymi (Meclisi) dağıldıktan sonra meydana gelen devletlerden biri de Ermenistan idi. Mayıs 1918'de kurulan bu cumhuriyetin başkenti de Erivan (Batı Azerbaycan'ın Revan-İrevan Hanlığı) olacaktı. Batum'da toplanan Azerbaycan ve Ermenistan temsilcileri arasında sınır mübadelesine esasen anlaşma elde edildi. Yani Azerbaycan sınırları içerisinde bir Ermeni Devleti oluşturulmasına izin verilmiş oldu. Bu olay M. E. Resulzade önderliğinde yeni kurulan Kuzey Azerbaycan Devletinin en büyük

tarihi hatalarından olmuştur (Mustafayev 2009: 63-98-171).

Ermenistan'ın arazisi ilk başta 10 bin km² oldu. Osmanlı ile yapılan müzakereler sonucunda yine tarihi Türk yurdu olan Gümrü Ermenilere verildi. Birinci Cihan Harbinde Osmanlı Devleti mağlup olunca fırsat kollayan dâhildeki ve hariçteki Ermeniler ve Ermeni terör örgütleri faaliyetlerini genişleterek, "Büyük Ermenistan" iddiaları ile isyan ve katliamlara devam ettiler.

"Büyük Ermenistan" arzusu ile yaşayan ve faaliyet gösteren Ermeni Taşnakları, Nahçıvan'a sahip olmak istemiş ve bu yolda tüm girişimlerden istifade etmiştir. Kars-İğdir ve Nahçıvan Ermenileri burada "Ermenistan Devleti" kurmak için teşebbüste bulunmuşlardır (BOA, Y.PRK. EŞA, 12.81.1). Hatta o dönem Nahçıvan, Kafkasya sınırlarından bile çıkarılması uluslararası arenada görüşülmüştür. Oysa Türkiye'nin de siyasi ve askeri yardımları neticesinde Nahçıvan Azerbaycan'ın terkinde kalarak günümüze kadar stratejik önemini koruyup saklamıştır (BOA, HR, HU, KR. 122.4.6).

Ermeni iddialarının arttığı günlerde Moskova, Nahçıvan ve Kars Antlaşmalarının ehemmiyetini daha bariz bir şekilde görülmekte ve Nahçıvan Muhtariyetinin korunmasında önemli rol oynamaktadır. Bilindiği üzere Kars Antlaşması Nahçıvan ulusal ve uluslararası güvenliğinin ve dokunulmazlığının tam olarak teminatıdır (ARDA. 894, 10, 81, s. 10; Hacıyev 2000: 136–137).

Terörle Mücadele Sonucu Yaşanan Ermeni Mezalimi

Ermeniler yüz yıllar boyunca Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Nahçıvan'ı işgal etmeye, onu hayalini kurdukları "Büyük Ermenistan'a" birleştirmeye çalışmışlardır¹. Bilindiği üzere bu olayların yaşandığı dönem M. E. Resulzade önderliğine Azerbaycan'ın Milli İstiklal davası yolunda siyasi mücadele verdikleri dönemdi. Bu dönemde bile Andranik Ozanyan, Amazasp, Lalayan, Şaumyan ve Emiryan'ın liderlik ettiği terör güçleri ülkenin çeşitli yerlerinde halka karşı insanlık dışı faaliyetlerde bulunmuşlardır (Tverdohlebov 2007: 10). Şaumyan'ı 'halk kahramanı' olarak selamladığı Andranik'in Anadolu'daki faaliyetleri de bilinmektedir. Azerbaycan'da

¹ Ermeniler, eski İrevan (Revan-Erivan) ve Nahçıvan Hanlıklarının arazisinin yanı sıra genellikle Yelizavetpol (Gence) Guberniyasında (Valilik), Karabağın dağlık kesiminde ve Gökçe gölü kıyılarında bulunan yaylalarında Ruslar tarafından yerleştirilmişti. N. Şavrov, resmi olarak göç ettirilen 124 bin Ermeni'nin yanı sıra 10 binlerce Ermeni ailesinin kendi başına Güney Kafkasya'ya yerleştiğini de bildirmektedir. Günümüzde Kafkasya'da oturan 1 milyon 300 bin Ermeni'nin 1 milyondan fazlası yerli nüfustan olmamış ve Rusya makamlarınca buralara bilinçli bir şekilde yerleştirilmişlerdir. Eski İrevan ve Nahçıvan Hanlıkları topraklarında kurulan "Ermeni vilayeti", Erivan ve Nahçıvan eyaletleri ve Ordubad nahiyesine taksim olunmuştu. Sovyet hükümetine birleştirilmesi sonucunda bu yerlerde Erivan, Ordubad ve Nahçıvan olmak üzere ve bin 111 köy vardı. Rusya'nın işgali sırasında bu köylerin sadece 752'si meskûn köy olmuştu. Yerleştirilen köylerden 521 köy Erivan eyaletinde, 179 köy Nahçıvan bölgesinde, 52 köy ise Ordubad bölgesinde idi. Rus-İran savaşı zamanı 310 köy Erivan eyaletinde, 43 köy Nahçıvan bölgesinde, 6 köy ise Ordubad bölgesinde olmak üzere toplam 359 köy boş kalmış ve dağılmıştı. Bu dağıtılmış köylerin de hepsi Müslüman köyleri olduğu kaynaklarca bilinmektedir. Ermeni tarihçilerine göre, Hz. Nuh zamanında Nahçıvan Ermeni toprağı olmuştur. Diğer bir iddialarına esasen miladın başlarında Nahçıvan, Ermeni sınırları içerisinde bulunuyormuş. Oysa bunun hiçbir bilimsel dayanağı yoktur. Tüm yerli ve yabancı kaynaklara göre uydurma bir hayalden öte bir şey değildir. ABD'li bilim adamı Samuel A. Weems de: "3 bin yılı aşkın bir sürede Ermenilerin kendilerine ait toprak ve devlete sahip olmadıklarını, bunun tarihin çöplüğünden çıkarak "tarihi, milli topraklar" iddialarında bulduklarını yazmaktadır". (Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu (1918–1920), 2001: X; Hacıyev, 2007: 1105; Aliyev 1997: 23).

da yaptıkları bundan farksız değildi. Meselenin Azerbaycan cephesi olunca, Andranik Doğu Anadolu'dan elinin ilk uzandığı yer Nahçıvan olmuştur.

Nahçıvan, Karabağ ve Zengezur'un Ermenistan'a birleştirmek vazifesine üstlenen A. Ozanyan, 1918'de bu yönde faaliyetlerine hız vermiştir. 1918 Haziran başlarında Erivan seferine çıkan Andranik kuvvetleri 8 bin asker, 4 top, 6 pulemyottan ibaret idi. Daha sonra o, Hoy ve Salmas istikametinde daha 2 top, 3 roket atar, Culfa'nın Yaycı köyünde ise 3 top, 1 roket atar ve 4 bin mermi ele geçirilmiştir (Ordubadi 1991: 36-40).

Azerbaycan tarihçilerinden M. B. Aliyev, Nahçıvan ve köylerindeki kanlı günleri şu bilgilerle vermektedir: "4 Haziran 1918 senesi sabahleyin Andranik'in desteleri Nahçıvan'ın Nehrem köyüne toplardan ve roketatarlardan ateş açmağa başlarlar. Nehrem köyü üç taraftan ateş içinde kalır. Nahçıvan'dan Nehrem'e yardıma gelenler engelleniyor. Tüm yollar kapatılmıştır. Nehrem köyünden olan Hacı Haydar Dünyamalı Oğlu, Meşhedi Haydar Ekberov ve onlar ile birlikte Lütfali Bey Kerbelayı Hasankulu Oğlu ekili arazilerden gizli yollar ile Nehrem köyüne yardıma gelebilmişlerdir. Oysa Andranik'in ordusu Nehrem köyünü muhasaraya almıştı. Ama köylüler son derece yiğitlikle topraklarını savunmuşlardır. Köyde savaş 3 gün boyunca sürer. Lakin köylülerin karşılık vermesiyle Andranik'in ordusu köyü terk etmeğe mecbur kalmıştır" (M. B. Aliyev 1993: 67-68).

Öte yandan Andranik, Şaumyan'ın tavsiyeleri doğrultusunda Haziran-Temmuz 1918'de Nahçıvan'da birçok köy ve kasabalar yakıp yıkmıştır (Nesibzade 1996: 111, 112). Sakinlerini katletmiştir. Şerur, Zengezur, Cevanşir ve Vedibasara bölgelerinde insanlık dışı cinayetler işlemiştir (ATASE, K. 4844, D. 22). Sahablu, Karahaç, Kedili köyleri ve ahalisini büyük bir odaya tıkararak diri-diri yakmışlardır (Ordubadi 1991: 36).

1918 Haziran ayının başlarında Aras nehrinin sol sahilindeki Yaycı köyüne hücum eden Andranik, silahsız ahaliye işkence ederek, hamile kadınların karnına kılıç sokarak bebeklerini öldürüyor, yaralıları, yaşlıları, kadınları, çocukları Aras nehrinde boğmaktan zevk alıyordu. Varan adlı bir Ermeni çetesinin anlattığı şu sözler ibretamizdir: "Bazen kurşuna kıyamıyordum. Bu köpekleri en iyisi savaştan sonra diri-diri kuyuya atıp, üzerlerini taşlarla doldurmak lazım. İşte ben de öyle yapıyordum. Elime geçen hasta, çocuk, yaşlı, kadın ve bebek demeden bu yolla katlediyordum" (BCA, 930 01, 4.65.2). Andranik kısa zamanda Yaycı, Aza, Kerim ve Kulidize köylerini, Culfa ilçesini, Ordubad'ın birçok köylerini, Alınca (Elince) Nehri boyunca Erezin, Camaldın, Kırna, Beneniyar köylerini, Ebreğunis, Küznüt ve Çeşmebasar yörelerini işgal ediyor. Müslümanlar öz topraklarından göçe zorlanıyordu. Tahıl tarlaları, mezarlıklar ve Arasboyu tarihi abideleri yakılıyordu (Mirzayev 2000: 123-124). Azerbaycan'ın Ermenistan'daki temsilcisi M. H. Tekinski'nin, Nahçıvan olaylarından dolayı Ermenistan makamlarına nota göndermiştir (BCA, 930 01, 4.65.2).

Cemalyan'ın Azerbaycan Cumhuriyetine yolladığı yazıda General Andranik ve çetelerinin ayrı-ayrı Ermeni ordusu listesinden çıkarıldığı, Andranik ve çetesinin Ermenistan milli ordusu ve devlet organları ile hiçbir ilişkisi olmadığı ve Ermenistan hükümetinin onların davranışlarından mesul tutulmayacağı 17 Ağustos 1918 tarihli 401 sayılı yazıyla bildiri o dönem Azerbaycan gazetesinde de yer almıştır (Azerbaycan Gazetesi, Sayı. 1, 19 Aralık 1918). Oysa gazetenin aylar sonra yazısında: "İster Karabağ'da isterse de Nahçıvan'da hiçbir yerden yardım görmeyen Müslümanların Andranik çeteleri tarafından öldürülmelerinin tesadüfen meydana gelen talihsiz bir olay olmaktan çıktığını, Ermenistan'ın yerli teşkilatları tarafından önceden planlanarak hayata geçirildiğini kanıtlamıştır" (Azerbaycan, 10 Ekim 1919).

Türk Ordusu Azerbaycan'a yardıma gittiği esnada 2. Kafkas Tümeni Nahçıvan ve

Culfa istikametinde ilerleyerek karşılarındaki Ermeni kuvvetlerini çekilmeye mecbur ettiler. Bu zaman Andranik'in 3 bin piyade ve 500 süvarisi vardı. O, yine de Nahçıvanı ele geçirmek ve Türk Ordusuna karşı mukavemet göstermek istiyordu. Bunu anlayan Türk Ordusu Kumandanlığı 4. Kolordunun 12. Tümenine de, Aras nehrinin kuzeyine hareket ederek Nahçıvan hücumuna iştirak etme emrini vermiştir (Yusifov 2000: 131–134). Buna dair, Nahçıvan'da Ermenilerce Müslümanlara taarruz edildiğinden ve Aralık köyü Müslümanları ile Vididi köyü Ermenileri arasındaki çatışmanın devam ettiğinden bunların maneviyatını artıracak eğitimci gönderilmesi lüzumunu ifade eden Erzurum Valiliğine, bunun mümkün olmayacağı ve yapılması kabil olmayan hiçbir vaatte bulunulmaması tebliğ edildiğinden bu konuda mümkün olan siyasi teşebbüslerin yapılarak Müslümanların tecavüzlerden kurtarılması hakkında, Osmanlı Dâhiliye Nezaretinin yazısında yer almaktadır (BOA, 7089/266). Ayrıca, Nahçıvan'da Müslüman ahaliye silah toplamak bahanesiyle Ermenilerin mezalim yapmakta olduklarına dair Osmanlı Erkan-i Harbiye'den dönemin İngiliz Kaymakamı Revlinson'a gönderdiği tezkirede görmek mümkün (BOA, 29.6.1–335, No: 184).

Şerur kazasında 45 İslam köyü de Ermenilerin saldırısına maruz kalmıştır. Ermeni kitalarına yazılan gizli emirlerde görevlilerin tek bir Müslüman kalmamasının, hepsinin Aras nehrine dökülmesi yönünde ifadeleri olmuştur. Kağızmanlı Aziz ve yanındaki arkadaşıyla ailesinin Ermeniler tarafından elleri, burnu, kulakları ve dudakları kesilerek vücutlarına cep açılarak ve göğüslerinde derileri soyulmak suretiyle katletmişlerdir. Gümrü ve Nahçıvan bölgelerinde bazı Müslüman köylerini basarak 4 bin kadar Müslüman katletmişlerdir (BOA, HR. SYS. 2877/3, 1/28).

Mezalime maruz kalan Nahçıvan, Kars ve İğdır (1919–1921) civarındaki Bulakbaşı, Nevruz, Uluhanlı, Kamerli, Şeybler, Çilehan, Hızırlı, Fakirler, Alimemmed ve Koçak köyleri ahali Ermeni olayları hakkında şu bilgileri vermektedir: “İngilizlerin Kars'a girmesiyle beraber barış imzalandığı ve isteyenlerin köylerine dönebilecekleri ilan edildiği halde, dönmek için yola çıkan birçok kişinin, Ermeniler tarafından yollarda katledildiği ve Ermenilerin bu katliamı yaparken kadın ve çocuk ayırt etmediği gibi önlerine çıkan herkesi süngülerle delik deşik ederek, top ve makineli tüfeklerle toplu katliam yaptıkları söylenmektedir. Ayrıca kundaktaki bebeklerin bacaklarını ayırarak başlarını taşlarla ezdikleri, kadınların, doğmamış bebeklerini karınlarından süngülerle çıkardıkları; Koçak köyünde kadın, yaşlı ve çocukları katlettikten sonra üzerlerine gaz yağı döküp yakarak, ihtiyarların sakallarını kısıkaçlı maşa ile çekerek yüzlerinin derilerini soydukları, çocukların balta ve hançerlerle kafalarının parçalanıp gözlerinin çıkarıldığı ve yakıldığı son olarak binlerce Müslüman'ın soykırıma tabi tutulduğu, katledilen insanların cesetlerini Aras nehrine atılmıştır” (BOA, HR. SYS, 2878/77; Tverdohlebov 2007: 10-13).

Kazım Karabekir Paşa 1919'de XV. Kolordu Komutanı iken, Temmuz başlarında Doğu Beyazıt'tan (Doğubayazıt) sözde firar etmiş gösterilen ve Kasım 1918'den beri Nahçıvan'da kalan Yüzbaşı Halil Efendi, Ermeni saldırılarına karşı Nahçıvan eşrafı ile Aras nehri boyunca “Aras Türk Hükümetini” geçici olarak kurmuş ve yerli Türkleri silahlandırıp, teşkilatına öncü olmuştur. Böylece el altından Paşanın yaptığı yardımlar ile Nahçıvan bölgesi milli varlığını koruyabilmiştir. 16 Mayıs 1921 Moskova Muahedesiyle Azerbaycan'a bağlanmıştır (Karabekir 1998: 58-87).

Uzun yıllar Nahçıvan'ı sahiplenmeye çalışan Ermeniler 1920'de Ermenistan'da Taşnak hâkimiyeti devriliş Sovyet hâkimiyeti kurulduğu zaman bu niyetlerine çok yakın olmuşlardır. Türkiye'ye de sınır olan Azerbaycan'ın önemli stratejik vilayeti olan Nahçıvan, ayrı bir önem arz etmektedir. Öte yandan son olarak Kars ve Moskova Antlaşmalarını bozan Ermeniler ve Ruslar, 1929'da Zakafkasya Merkezi İttifakı

Komitesinin kararı ile Nahçıvan'ın on köyünden oluşan 657 km² arazisi Ermenistan'a verilmiştir (Paşayev 2001: 473-486).

Tartışma ve Sonuç

Ermenice yazılan tarih kitaplarında çok ilginç bilgiler yer almaktadır. Bu eserlerde Ermeni yazar ve tarihçiler, Ermenilerin özel bir halk olduğunu belirterek tarihlerini ve kültürlerini mümkün olduğu kadar eskiye dayandırmaktalar. Oysa Ermenilerin verdikleri bilgiler rivayetlere ve mitolojik efsanelere dayanmaktadır. Öte taraftan tarihi gerçeklik payı olmadığı halde gerçek tarihi olayları da tahrif ve tahrip etmekten de bir türlü vazgeçmemektedirler. Şöyle ki, Doğu Anadolu (Ağrı Dağı örneği), Dağlık Karabağ ve Nahçıvan toprakları Türk yerleşim birimleri olmasına rağmen haksız yere Ermeni toprakları olarak belirtilmiştir. Günümüz Ermeni tarihçiliğinde, siyasetinde ve devlet politikasında da bu böyle aksettirilmektedir. Oysa Gürcü ve Rus kaynakları daha farklı bilgiler vermektedir. Ermeniler sadece Müslüman Türkler üzerinde değil, aynı zamanda Farslar ve Gürcüler üzerinde farklı iddialarda bulunmaktalar. Rus araştırmacı Veliçko eserinde şöyle demektedir: “Ermeniler gelecekte başkenti Tiflis olan ‘Büyük Ermenistan’ peşinde de olacaklardır. Ermeniler bu yolda Gürcüleri öldürmüşlerdir. Eski Gürcü yazıtlarının izlerini silmişlerdir. Kiliselerini zapt etmişlerdir. Gürcülere ait olan toprakları Ermenilere aitmiş gibi göstermişlerdir. Onları Ruslara haksız yere şikâyet etmişlerdir. Müslümanlara karşı kıskırtmışlardır.” Nitekim Gürcü araştırmacı İlya Çavçavadze de bu bilgileri doğrulamıştır (Veliçko 1990; Mustafayev: 2011-2012: 77-92).

Dış görüşler şu konuda mutabık oldukları bir gerçektir: “Ermeniler her zaman dini, kiliseyi, Hıristiyanlığı kullanarak Batı dünyasını yanlarına çekmeyi başarmış, zayıf olandan kaçmış, hep güçlünün yanında yer almışlardır. Nerde zenginlik, kendi emellerini icra etmek için hoşgörü ortamı varsa fırsat kollamış ve orda yer edinmişlerdir (RFDTA, 841, 7, 290, s. 38). Tıpkı bir zamanlar Bizans, İran ve Osmanlı'nın yanında yer aldığı gibi. Fakat Osmanlı zayıflamaya yüz tutunca bu sefer ibreyi Ruslar ve diğer emperyalist güçlerden yana kullanarak onların adeta maşası gibi, Kafkaslara göç etme politikası sayesinde Kuzey Azerbaycan'da istedikleri gibi faaliyet gerçekleştirmişlerdir. Oraları da yıkıp yakmak ve Ermenileştirmek istedikleri son Dağlık Karabağ olayları ile gerçeklik payını ortaya koymuştur. Bu yolda dini kullanma, kilisede örgütlenme, ırkçılık, servete ihtiras ve terör, Ermeni ırkının ortaya çıkması ve değişik coğrafyalardaki faaliyetleri ile başlar (RFDTA, 821, 7, 220, s. 41).

Kilisenin dokunulmazlığı ve Allah'ın evi olması hususunu dikkatle vurgulayan ve bu fikri aşıl原因an papazlar, kiliseleri 1905–1920 yıllarında Müslüman Türklere karşı Ermeni örgütlerini silahlandıran, savaş mühimmatlarının bulunduğu bir depoya çevirdiler. Dolayısıyla yüzyılın evvelerinde Ermeni örgütlü güçleri tarafından Müslümanlara karşı yürütülen politikanın teşkilatçısı olarak esas güç kilise ve onun etrafında toplanmış Ermeni aydınları idi. Bu bağlamda Kafkasya'da ve Azerbaycan'da gerek siyasi, gerek sosyal amaçlı pek çok örgüt kurulmuştur. Buraya aydınlar, din adamları, sanatçılar toplanmakta idi. Bu örgütler din, kilise ve din adamları adı altında gereken savaş malzemelerini, değişik ülkelerden özellikle Rus Çarı'nın subaylarından ve zengin Ermenilerden para toplanması gibi vazifeleri de yerine getiriyorlardı. Ermeni Keşişi T. Geğemyants “Ermeni Tarihi” kitabında Ermenilerin kurtuluş harekâtı tarihinin Gregoryen kilisesi başkanlığında Ermenilerin tek merkezden idare edildikleri zamandan başladığını bildirmektedir (Mustafayev 2012: 279-300).

Rusların Ermenilere karşı olan tutumundaki değişikliklerin esas sebebi Ermeniler arasında başlayan din, mezhep ve ırkçılık fikrinin artmaya başlamasıydı. İrkçılık

fikirlerinin aşılması, Ermenilerin potansiyel bir düşman gibi görülmesine yol açacaktı. Bu fikirleri bertaraf etmek için ise Ruslar Ermenileri Müslüman Türklere karşı kışkırtma metotlarını kullanmıştır. 1905–1919 Nahçıvan ve akabinde Zengezur olayları da sırf bu ırkçıların halkı çeşitli nedenlerle kışkırtmaları neticesinde ortaya çıkmıştı. Ayrıca Ermeniler bu hadiseler ile alakalı olarak yaptıkları faaliyetlerle dünya kamuoyuna en ağır kayıpları veren tarafın kendileri oldukları imajını oluşturma becerisini de göstermişlerdir.

Ermeni meselesi olarak bilinen ve devamlı olarak gündemde tutulmak istenen meselenin; Ermeni terör örgütlerine haklılık kazandırarak onu meşrulaştırmak isteyenlerin tarihi gerçeklerle ilgisi bulunmayan propaganda malzemesi olduğu bilinmektedir. Aslında Ermenilerin emperyalist güçlerin piyonu gibi kullanılarak terörist bir millet ve devlet olduklarını bazı Ermeni araştırmacılar ve din adamları da dile getirmekteler. Nitekim bu durumu Türkiye Ermeni Patrikhanesi danışma kurulu üyesi K. Kerovpyan şöyle dile getirmekte: “Dost ve müttefik bildiğimiz ülkelerin Ermeni terörüne müsamahasını anlamak mümkün değildir. Teröristler ve kendi çıkarları için onları destekleyen Ermenileri alet olarak kullanmak isteyen ülkeler, bu menfur maksatlarına erişmek için Türk-Ermeni ilişkilerini ve Ermenilerin yaşantılarını çarpıtılarak tek yönlü propaganda malzemesi yapmaktadır” (Kerovpyan 2000: 34-60).

Görüldüğü gibi bu jeopolitik ve jeostratejik ortamda “Ermeni meselesi” kesinlikle Müslümanları ve Ermenileri birinci elden ilgilendiren konuların ortaya çıkardığı bir mesele değildir. Dış güçler tarihen azınlıklara nasıl bir yöntem uygulamış iseler, Ermeniler için de aynı yöntem başvurmuşlardır. Yalnız Ermenilerin diğerlerine göre iki hassas yönü bulunmaktaydı. Birincisi, yaşadıkları coğrafyada hiçbir zaman çoğunlukta değillerdi. İkincisi ise, yaşadıkları coğrafyanın denizden uzaklığı Batılı güçlerin diğer Hristiyan güçler için denizden kolay sağladığı benzer desteğin kendilerine iletilmesine olanak sağlamamaktaydı. Bu yolda onlar arasında ırkçılığın uyanması sağlanmalıydı. Bunun için de en önemli olan hiç kuşkusuz ‘Din’ ve (Hristiyanlık-Gregoryen) ‘Kilise’ faktörü idi.

Ermeni örgütlerin, Rusya, Batı ve ABD gibi (son Karabağ olaylarında bu güçlere maalesef “Müslüman” İran da katılmıştır) devletlerin sırf kendi menfaatleri için ileri sürdükleri yalan vaatlerine kapılarak, Ermenileri büyük bir sefaletle sürükleyen ve hem de bir milyon Müslüman’ın bu yüzden ölümüne sebebiyet veren bu hareketleri bugün kapanması güç bir yara açılmasına meydan vermiştir. Bir diğer yabancı gözüyle de meseleyi körükleyicilerin başında yine Rusya’nın ağırlığını görmekteyiz. Şöyle ki: Türk insanını derinden etkileyen bu sorunu daha da karmaşıklaştıran, yine daha çok Rusya’nın Kafkaslara ve Anadolu’ya ilişkin emellerinden ve Ermenileri koruma adına Türk Milletinin içişlerine karışmasından kaynaklanmaktadır (Gaillard 2003: 1-2).

Sonuç itibarıyla, Ermeniler ve Müslümanlar arasında meydana gelen hadiseler asırlar boyunca kanlı çekişmelere sahne olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Aslında temel sorun, ‘Ermeni’ kimliğinden kaynaklanan herhangi bir etnik sorun (yani Ermeni sorunu) değil, emperyalist boyutlu siyasi, ekonomik güçlerin ve lobinin Ermeniler üzerinden sergilemeye çalıştığı entrikaları yansıtan ‘terör’ sorunudur. Dün ‘Taşnak’, ‘Hınçak’, ‘Ramgavar’ ve ‘ASALA’ Ermeni terörü, Anadolu, Nahçıvan, Zengezur, Kuba, Dağlık Karabağ ve Bakü’de nasıl sorun idiyse, günümüzde ‘Ermeni Devlet Terörü’ (Hocalı’da işlenen Ermeni Devlet Terörü bu sorunun son örneğini teşkil etmektedir) ve başka terör (PKK) bu sorunların yerini almıştır.

Ermeni terör örgütleri dış dünyanın tepkileri üzerine 1980’li yıllarda taktik değiştirerek, PKK terör örgütü ile işbirliğine girmişlerdir. 1984 yılında PKK sahneye çıkarılmış, Taşnak ve ASALA Ermeni terörü geri plâna çekilmiştir. Ermeni örgütleri,

iddialarını Ermeni lobisi aracılığıyla sürdürmeye devam etmektedirler. Çeşitli ülke parlamentolarından sözde ve asılsız “Ermeni soykırımını” kabul eden yasaların çıkmasını sağlayarak, haksız iddialarını dünya kamuoyuna kabul ettirmeye ve son Karabağ olaylarını unutturmaya çalışmaktadırlar

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Adres Kalendar Azerbaydjanskiy Respubliki, Bakû, 1920.

Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu (1918–1920), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Başkanlığı, No: 28, Ankara, 2001.

Azərbaycan Qəzeti, Sayı. 1, 19 Aralık 1918.

Azerbaycan, Sayı. 15, 10 Ekim 1919.

ARDA (Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi), F. 970, Siy. 1, İ. 65.

ARDA. F. 894, Siy. 10, İ. 81.

ARSPİHA (Azərbaycan Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Arxivi), F. 277, S. 2, İ. 16.

ATASE (Askeri Tarih Arşivi), K. 4844, D. 22.

BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), 930 01, 4.65.2.

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), Y.PRK. EŞA, 12.81.1.

BOA, 29.6.1–335, No: 184.

BOA, 7089/266.

BOA, HR, HU, KR. 122.4.6.

BOA, HR. SYS. 2877/3, 1/28.

RFDTA (Rusya Federasyonu Devlet Tarih Arşivi), F. 841, S. 7, İ. 290

RFDTA, F. 821, S. 7, İ. 220.

Tetkik ve Telif Eserler

ƏLİYEV, A., (1997), **Əlincə Yaddaşı-Naxçıvan (1914–1992)**, Bakı.

ƏLİYEV, M. Bağır, (1993), **Qanlı Günlərimiz 1918–1920 Naxçıvan Olayları**, Bakı.

GAILLARD, Gaston, (2003), **Türk-Ermeni Sorunu (Les Turcs-l' Evrope)**, İzmir.

HACIYEV, İsmayıl, (2007), “Emenilerin Nahçıvan İddiaları: Hayal ve Gerçekler”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, C. 2, Ankara.

HACIYEV, İsmayıl, (2000), “Moskova ve Kars Antlaşmalarında Nahçıvan”, **21.Yüzyıla Girerken Tarihe Dostça Bakış**, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara.

KARABEKİR, Kazım, (1998), **Gizli Harp İstihbarat**, Hazırlayan: Emrullah Tekin, İstanbul.

KEROVPYAN, Kegam, (2000), **Mitolojik Ermeni Tarihi**, İstanbul.

MİRZAYEV, Cafer Gulu, (2000), “Andranik’in Nahçıvan’daki Vahşetleri”, **21. Yüzyıla**

Girerken Tarihe Dostça Bakış, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

MUSTAFAYEV, Beşir, (2011-2012), "Armenian Relations In Iran And The Caucasus Ceography Of Outside Forces (1915–1920)", **Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi**, Kasım 2011-Ocak 2012, Yıl 13, Sayı 51, İstanbul.

MUSTAFAYEV, Beşir, (2012), "Nahçıvan Olayları ve General Andranik Ozanyan'ın Nahçıvan'daki Katliamı (Arşiv Belgelerinin İzinden)", Atatürk Üniversitesi **Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, Sayı. 47, Erzurum.

MUSTAFAYEV, Beşir, (2009), **Ermenilerin Kuzey Azerbaycan'daki Faaliyetleri (1905–1920)**, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.

NƏSİBZADƏ, Nəşib, (1996), **Azərbaycanın Xarici Siyasətinə Dair (1918–1920)**, Bakı.

NƏVVAB, Mir Möhsün, (1993), **1905–1906 İllərində Erməni Müsəlman Davası**, Bakı.

ORDUBADİ, Məmməd Sait, (1991), **Qanlı Sənələr**, Bakı.

PAŞAYEV, Ataxan, (2001), **Açılmamış Səhifələrin İzi ilə**, Bakı.

TVERDOHLEBOY, (Lt. Col), Yarbay, (2007), **Gördüklerim, Yaşadıklarım, Witnessed And Lived Through Ce Que J'ai Vu Et Vecu Moi-Mème (Erzurum–1917–1918)**, Haz: Dr. Öğ. Alb. Ahmet Tetik, ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara.

VELİÇKO, V. L., (1990), **Kavkaz. Russkoe Delo i Mejplemennie Voprosı**, Bakı.

YUSİFOV, Ali, (2000), "Nahçıvan Şehrinde Ermeni Mezalimi", **21. Yüzyıla Girerken Tarihe Dostça Bakış**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.